

СТОЖОК

Людмила Григорівна
Stozhok@ukr.net

УДК 330.342.146

СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

SOCIAL RISKS AS A SOCIO-ECONOMIC CATEGORY

к.е.н., здобувач кафедри управління персоналом та економіки праці ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Стаття присвячена визначенню сутності категорії «соціальний ризик». В статті проаналізовано наукові підходи щодо визначення поняття «соціальний ризик». Висвітлено основні елементи соціального ризику як соціально-економічної категорії. Обґрунтовано необхідність удосконалення сутності соціального ризику як категорії.

Статья посвящена определению сущности категории «социальный риск». В статье проанализированы научные подходы к определению понятия «социальный риск». Освещены основные элементы социального риска как социально-экономической категории. Обоснована необходимость совершенствования сущности социального риска как категории.

The article is devoted to the definition of the essence of the category «social risk». The article analyzes the scientific approaches to the definition of «social risk». The main elements of social risk as a socio-economic category are highlighted. The necessity of improving the nature of social risk as a category is substantiated.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне страхування, соціальний ризик, соціальна безпека

Ключевые слова: социальная защита, социальное страхование, социальный риск, социальная безопасность

Keywords: social protection, social insurance, social risk, social safety

ВСТУП

В умовах політичної нестабільності, відсутності економічного розвитку система соціального захисту є найбільш вразливою, а населення все масштабніше занурюється в соціальні проблеми. Перед державою постає завдання: з однієї сторони, забезпечити проведення реформ з метою стабілізації економічного розвитку, а з іншої, не допустити зростання соціальної нерівності, посилення соціальної напруги серед населення. Незаперечним є той факт, що навіть незначні зміни мають як негативний, так і позитивний вплив на рівень та якість життя населення. У зв'язку з цим дослідження соціальних ризиків як соціально-економічної категорії є необхідним, оскільки від ефективності системи захисту населення від соціальних ризиків залежить механізм вирішення соціальних проблем.

Дослідженням соціального ризику як основи функціонування системи соціального захисту населення займаються як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Відповідно, вагомий внесок зробили вітчизняні вчені, аналізуючи механізм управління соціальними ризиками в контексті розкриття інструментарію управління соціальними ризиками [13], розглядаючи соціальні ризики як регулятор системи соціального захисту [1], як якісну складову соціальних процесів [10], як індикатори регіонального розвитку [14], а також розглядаючи особливості соціальних ризиків людського розвитку в ракурсі функціонування соці-

ального захисту населення, розділяючи їх на первинні та вторинні [4].

Не менш важливими є дослідження зарубіжних фахівців сутності соціального ризику як фактора зниження рівня життя населення [11, с. 9], як механізму забезпечення ефективності системи управління соціальними ризиками шляхом використання методів оцінки та розподілу [17,18]; інституціоналізації системи державного управління соціальними ризиками [5].

Крім того, незважаючи на масштабність досліджень, дана проблематика потребує більш змістовного аналізу категоріального апарату з урахуванням сучасних соціально-економічних, політичних змін і реальних потреб населення.

МЕТА РОБОТИ

Метою статті є теоретичне розкриття сутності соціальних ризиків як соціально-економічної категорії.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічну основу дослідження становили загальнонаукові методи, які були застосовані для досягнення поставленої мети: історико-логічний при дослідженні змісту категорії соціального ризику; системно-структурного аналізу при розкритті наукових підходів до визначення соціальних ризиків як соціально-економічної категорії.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сучасна інтерпретація значимості соціального страхування акцентує увагу на тому, що соціальне

страхування виступає як інститут соціального захисту населення, як механізм і система захисту працездатного населення від соціальних ризиків і як інструмент реалізації державної соціальної політики в цілому. Відповідно, функціонування соціального страхування передбачає наявність програм, які забезпечують захист працюючого населення. Акцентовано увагу на тому, що основою функціонування соціального страхування є соціальні ризики. Перш за все необхідно зазначити, що ризик це лише величина очікуваної небезпеки, як наслідок, змін умов функціонування політичної, економічної та соціальної систем в державі. Це свідчить про те, що настання ризику не можливо передбачити, тобто він може настати, а може й ні. Враховуючи той факт, що соціальні ризики визначаються політичними, економічними та соціальними умовами, постає необхідність розглянути їх сутність як соціально-економічної категорії. При розгляді поняття «соціальний ризик» необхідно зазначити, що поняття «соціальний» вживається для розкриття всього того, що пов'язане з забезпеченням суспільного життя населення [3, с. 28]. Таким чином, ризик – це категорія, яка відображає характеристику умов життєдіяльності соціальних суб'єктів [6, с. 136].

Осмилення наукових досліджень зумовило формування наступних позицій щодо сутності поняття «соціальний ризик». Так, Мачульська О.Є. визначає соціальний ризик як ймовірну подію, настання якої може призвести до матеріальної незабезпеченості у зв'язку з втратою доходу від трудової діяльності, у зв'язку з виникненням додаткових витрат на утримання дітей та інших непрацездатних членів сім'ї, а також у зв'язку з витратами на медичні та інші соціальні послуги [11, с. 23]. Відповідно, результатом їх настання є зниження рівня життя, матеріальна незабезпеченість [11, с. 22]. Масштабність сфери соціальних ризиків підтримує і Федорова М.Ю., яка трактує соціальні ризики як можливість виникнення соціально несприятливих ситуацій, пов'язаних з необхідністю підтримки громадянина з боку держави і суспільства [18, с. 14]. Зазначимо, що науковець розширює класифікацію шляхом доповнення ризиків матеріальної незабезпеченості ризиками соціального неблагополуччя.

Характеризує сутність соціальних ризиків в ракурсі системи соціального захисту і Горемікіна Ю.В., виокремлюючи первинні та вторинні ризики акцентуючи увагу на тому, що соціальний захист необхідно розглядати як систему, яка мінімізує соціальні ризики, і як систему, яка продукує їх. [4, с.279]

Як регулятор системи соціального захисту розглядає соціальні ризики Борецька Н.П., зазначаючи, що соціальні ризики являють собою небезпеку, яка обумовлює соціальні деформації та диспропорції в функціонуванні та розвитку людини і суспільства в цілому [1, 2]. Як небезпеку щодо обмеження самостійності соціальної сфери розглядає соціальні ризики і Горін А.С., акцентуючи увагу на тому, що вони пов'язані з процесом соціального управління і напряду залежать від ефективності, обґрунтованості застосовуваними державними органами управлінських рішень [5, с.12].

Мартякова О.В. розглядає соціальні ризики як явище, яке виникло в суспільстві, яке становить небезпеку для людини в траті засобів до існування через незалежні від неї причини [10, с.72], і яке впливає на сфери її діяльності і на суспільство в цілому.

Новікова О.Ф. зазначає, що ризик є першим кроком розвитку небезпеки, за котрим послідовно виникає загроза, що переростає в настання небезпечної події, яка негативно впливає на безпеку людського й соціального розвитку. Вітчизняний фахівець соціальної проблематики вважає, що соціальні ризики в Україні мають певні особливості: «по-перше, вони обумовлені історичною спадщиною радянських часів зі збереженням низького рівня та якості життя населення, низької продуктивності та оплати праці, низького культурного рівня населення, працівників та управлінців, психології соціального утримання; по-друге, вони пов'язані із специфікою функціонування ринкової економіки; по-третє, виникнення нових соціальних ризиків, не пов'язаних ні з централізованим плановим управлінням, ні з ринковими методами господарювання. Відповідно, соціальні ризики мають бути індикаторами регіонального розвитку, а їх зниження – пріоритетним напрямом державної регіональної політики» [14]. Підтримує думку про те, що ризики не залежать від волі та бажання людини і Косаренко Н.Н., акцентуючи на тому, що основними причинами виникнення ризиків є причини загального характеру, які визнані об'єктивними соціально-економічними умовами [8, с.13]. Те, що соціальні ризики є наслідком економічних перетворень і можуть проявлятися через втрату працездатності і доходів, зазначає Косарев Ю.О. [7, с. 235]. Відповідно, він звертає увагу на те, що соціальні ризики передбачають посилення відповідальності учасників трудових відносин, а також підвищення рівня соціальної захищеності працюючого населення.

Лепа В.В. під соціальним ризиком розглядає подію, унаслідок якої може відбутися руйнування (розбалансованість) умов для стабільного відтворення соціального потенціалу членів суспільства [9]. Як ймовірність негативних проявів у функціонуванні соціальних інститутів досліджує соціальний ризик В.І. Надрага [12, с.4]. Крім того, науковець акцентує увагу на тому, що в трудовій сфері соціальні ризики можна розглядати як систему («сукупність взаємопов'язаних ймовірнісних характеристик негативних проявів у розвитку трудового потенціалу, ринку праці та зайнятості, виробничих відносин та соціального партнерства») і як фактор соціального розвитку («визнану суспільством подію в житті людини, настання якої спричиняє повну/часткову втрату заробітку та зниження рівня життя»).

На нашу думку, значно менш численна є частина дослідників, яка розглядає соціальні ризики у вузькому розумінні. Зарубіжний фахівець соціальної проблематики Роїк В.Д. розглядає соціальні ризики як ймовірність настання матеріальної незабезпеченості працівників внаслідок зменшення заробітку у зв'язку з втратою працездатності та відсутності попиту на працю [15, с. 21]. Підтримує його думку і В.Ю. Фалін, доповнюючи основні причини виникнення соці-

альних ризиків інвалідністю, старістю та смертю працівника [16]. Зазначене свідчить про те, що соціальні ризики охоплюють лише зайняте населення, і результатом їх настання є втрата доходів внаслідок відсутності можливості брати участь в економічних процесах.

Узагальнення наведеного дає підстави виділити наступні напрями дослідження: перший формують науковці, які розглядають соціальні ризики як негативне явище, що впливає на соціально-економічну безпеку суспільства, другий формують науковці, які пов'язують соціальні ризики з погіршенням матеріального становища у зв'язку з втратою заробітку, доходу, третій – науковці, які розглядають соціальні ризики, які породжують матеріальну незабезпеченість і соціальне неблагополуччя. Незважаючи на розгалуженість поглядів в науковому середовищі дослідження даної проблематики, існує єдине бачення основної причини виникнення соціальних ризиків: явища, які породжені соціально-економічними умовами, економічними перетвореннями в суспільстві і які становлять небезпеку для людини. Водночас правомірно стверджувати, що соціальні ризики може породжувати і не ефективна робота уряду шляхом проведення нерациональних соціально-економічних реформ. Крім того, слід наголосити на тому, що соціальні ризики охоплюють все працездатне населення, але несуть загрозу лише тим особам, у яких дохід не перевищує відповідного рівня і для яких заробіток чи трудовий дохід є основним джерелом існування.

Аналізуючи ризик як соціальне явище, слід зазначити, що соціальні процеси в суспільстві відбуваються під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, які можуть породжувати соціальні ризики, соціальні проблеми, соціальні біди. Крім того, соціальні ризики включають в себе обставини, які можуть привести до негативних наслідків, а також обставини, проявом яких є зменшення доходів, потреба медичного обслуговування, соціальної підтримки та соціальної допомоги. Це свідчить про те, що функціональність соціального ризику передбачає взаємозв'язок факторів та ризикових обставин. Погоджуємося, що відмінністю між факторами соціальних ризиків і ризикованими обставинами є те, що фактори впливають однаково на всіх членів суспільства, а ризикові обставини і їх наслідки є персоналізованими.[17, с. 92]

Слід наголосити на тому, що соціальні ризики як соціально-економічна категорія містять наступні елементи: масовість, спрямованість впливу на соціальні інтереси населення, виникають при наявності безпеки, мають різноманітні форми прояву, мають різну частоту і тяжкість наслідків, є об'єктом соціального захисту, соціального страхування, соціальної забезпеченості та соціальної підтримки населення.

Крім того, соціальні ризики формують страхові відносини в системі соціального страхування. Варто зазначити, що ризики стають страховими лише у тому випадку, якщо вони зазначені в законі або в договорі, що дає право застрахованому отримати компенсацію при їх настанні. Відповідно, соціальне страхування, як механізм мінімізації наслідків настання страхових випадків, як форма захисту від

соціальних ризиків, є одним із способів забезпечення матеріального становища застрахованої особи і соціально-економічної безпеки в державі.

Сьогодні Україна переживає процес трансформації в усіх сферах життя. Відповідно, будь-які зміни можна розглядати як ризикову ситуацію, яка потребує не лише перегляду сутності соціальних ризиків, а й механізму управління. Не заперечуємо [9], що зменшити негативний вплив соціальних ризиків на працездатне населення можна шляхом створення ефективного механізму управління соціальним ризиком.

ВИСНОВКИ

Функціонування соціального страхування, як інституту соціального захисту працюючого населення від соціальних ризиків, свідчить про те, що соціальні ризики є юридично обґрунтованою умовою на законодавчому рівні, що дає право на отримання соціальних виплат з метою підтримки матеріального становища при їх настанні.

На нашу думку, узагальнюючи зазначене, слід підкреслити необхідність виокремлення таких категорій як «соціальний ризик», де об'єктом є нація, держава, «соціальний ризик населення» - об'єктом виступають соціальні групи, «соціальний ризик працездатного населення» - об'єктом є активне працездатне населення. Відповідно, в загальному під соціальним ризиком слід розуміти ймовірність виникнення несприятливих соціальних ситуацій, які передбачають надання соціальної допомоги та соціальної підтримки зі сторони держави. Соціальний ризик населення необхідно характеризувати як ймовірність настання несприятливих ситуацій, які полягають в погіршенні якості життя фізичної особи у результаті втрати можливостей отримання доходу як основного джерела функціонування. Під соціальним ризиком працездатного населення слід розуміти сукупність гарантій та заходів, підтверджених юридичними нормами щодо можливості забезпечити необхідний рівень життя активному працездатному населенню та реалізацію соціальних прав протягом всього їхнього життєвого періоду.

Зазначимо, що соціальне страхування від соціальних ризиків необхідно розглядати не як витрати, а як інвестиції в людський капітал, як механізм боротьби з бідністю та соціальною нерівністю. Відповідно, головним завданням соціальної держави повинно бути не лише забезпечення соціальної рівності, а й досягнення соціальної безпеки

Список використаних джерел

1. Борецька Н.П. Соціальний захист населення в умовах ринкової трансформації економіки: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.01.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка / Н.П. Борецька – К., 2002. – 35с.
2. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми. Монографія / Н.П. Борецька. – Донецьк: Янтра, 2001. – 351с.
3. Вигдорчик Н. А. Социальное страхование / Н.А. Вигдорчик. – Пг., «Муравей», 1917 – 31с.
4. Горемікіна Ю.В. Соціальний захист в Україні: первинні та вторинні соціальні ризики людського розвитку [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/22616/1/276-286.pdf> – Назва з екрану. – Дата звернення: 20.10.2017

5. Горин А.Е. Становление государственной системы управления социальными рисками в условиях современной России: автореф. диссер ... кандидата соц. наук: 22.00.08 / МПГУ / А.Е. Горин – Москва, 2010 – 25с.

6. Зубок Ю.А. Феномен риска в социологии: Опыт исследования молодежи / Ю.А. Зубок. – М.: Мысль, 2007. – 222с.

7. Косарев Ю.А. Концептуальные модели государственного социального страхования как формы социальной защиты и национальной безопасности общества в пореформенный период: дис. ... д-ра соц. наук: спец. 22.00.04 / Институт социально-политических исследований РАН / Ю.А. Косарев – Москва, 1999. – 305 с.

8. Косаренко Н.Н. Социальное страхование: возможные риски и осознание их реальности: монография / Н.Н. Косаренко. – М.: ЮСТИЦИЯ, 2016. – 186 с.

9. Лепа В.В. Управління соціальним ризиком (на прикладі Донецької області): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук: 08.09.01 / Харківський державний економічний університет / В.В. Лепа – Харків, 2002. – 20 с.

10. Мартякова Е.В. Методологические основы инновационного регулирования социального развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8802/05-Martakova.pdf> – Назва з екрану. – Дата звернення: 20.10.2017

11. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения: учебник для СПО / Е. Е. Мачульская. – 3-е

изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 441 с.

12. Надрага В.І. Соціальні ризики в трудовій сфері: автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.07 / Нац. акад. наук України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи / В. І. Надрага. – Київ, 2016. – 39 с

13. Надрага В.І. Управління соціальними ризиками: сутність та механізми // В.І Надрага / Проблеми системного підходу в економіці. – Випуск № 2(56), 2016. – с.71-79

14. Новікова О. Оцінка соціальних ризиків в регіонах України як підстава для прийняття управлінських рішень щодо їх подолання / О. Новікова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Jul08/08.htm>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 10.11.2017

15. Роик В.Д. Социальная защита работника в процессе труда: проблемы теории и практики: автореферат дис. ... доктора экономических наук: 08.00.07 / НИИ труда / В.Д. Роик – Москва, 1994. – 51с.

16. Фалин В.Ю. Содержание понятий «социальная защита», «социальное страхование», «социальный риск» / В.Ю. Фалин // Труд за рубежом. – 1994. – №3. – С. 3–8

17. Федорова М.Ю. Распределение социальных рисков как метод управления ими: правовые аспекты / М.Ю. Федорова // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2015. Вып. 4(30). С. 91–99.

18. Федорова М.Ю. Теоретические проблемы правового регулирования социального страхования: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05 / СПГУ / М.Ю. Федорова. – Санкт-Петербург, 2003. – 51 с.